

Funkcionalismus, totalita, brutalita

Bylo jedno staré náměstí ve starém městě. (Znojmo)
Kolem roku 1900 vypadalo takto:



V roce 1921 si firma Baťa koupila dům na prestižním místě ve městě pro zřízení svého obchodu. Ale už záhy dům přestal obchodu stačit.

Firma ho nechala zbourat, aby na jeho místě mohla postavit svůj nový, moderní obchodní dům. I přes protesty radních a památkářů...



V roce 1930 se na starém náměstí objevila hypermoderní novostavba...



funkcionalistická. Dům měl původně pásová okna, jak se na čistý funkcionalismus sluší, ta ale byla nakonec změněna na obdélníková. Je to kvalitní architektura. Tehdy byla v módě. A díky své kvalitě má i nadčasovou hodnotu. Ale... hodí se do historického jádra starého města? Musela stát právě zde?



Ctí kontext místa? Respektuje tradice a rytmus linie domů přilehlých ulic?

Taková byla doba. Moderní doba. Funkcionalismus vzešel z modernistických avantgard. Neohlížel se na tradice. Nechtěl se přizpůsobovat místu. Naopak, bořil staré s gusem revolucionářů. Le Corbusier programově tvrdil, že jeho budovy mohou stát kdekoli ve světě – takové, jaké jsou, bez přizpůsobování...

Podívejme se do druhého kouta téhož náměstí.

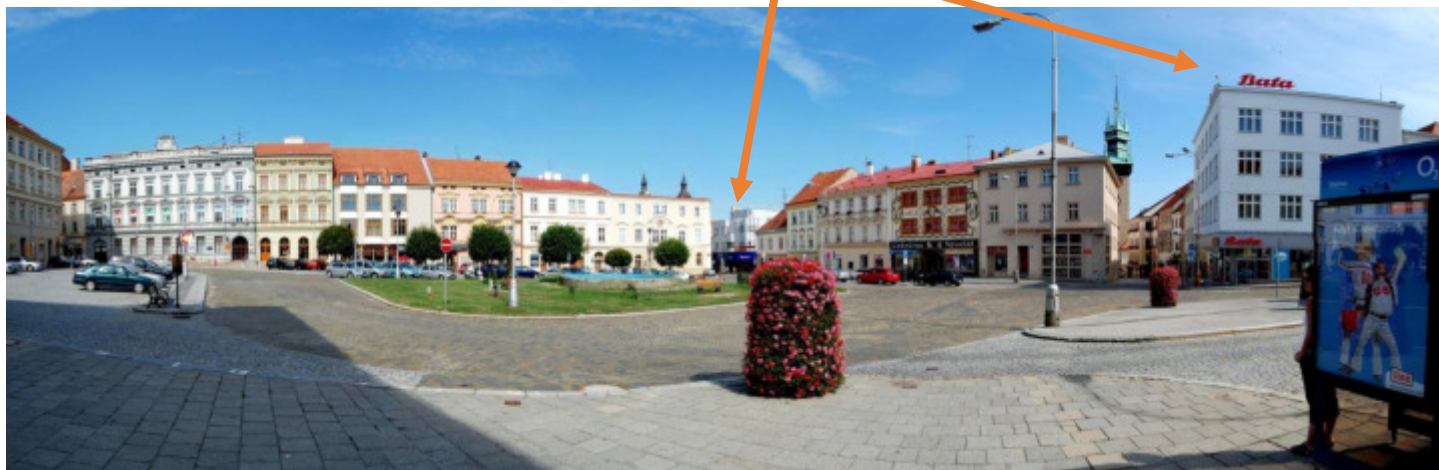


Ve 30. letech i zde vyrostla další funkcionalistická budova. Dnes vypadá po opravách jako tehdy, když byla postavena:



Je to také krásná budova, kvalitní architektura. Ale musela se vmáčknout do historických uliček? Ano, musela. Lidé, kteří žili tehdejší modernou, by nejraději celé to staré město s jeho barabiznami a stinnými křivolakými uličkami zbourali a vystavěli zcela nově podle utopických projektů jasných, racionálních, hranatých měst budoucnosti... Bez ornamentů, bez historizujících odkazů, s holou bílou fasádou, aby vyniklo, že jediným estetickým prvkem budovy je to, jak její forma sleduje funkci...

Jak se na to díváme dnes? Myslím, že jsme si zvykli.



Jedna smutná nová moudrost říká: Ohybná budova a nemravný politik stanou se snesitelnými, vydrží-li dlouho...

Avantgardisté oněch moderních časů ale nechtěli, aby se lidé pasivně smířili s daným stavem. Oni chtěli měnit svět, měnit člověka, zásadně, radikálně... Avantgarda byla obdoba náboženské víry, její eschatologie, chiliasmu. Proto měli totální, totalitní nároky.

Pojďme na dolní náměstí onoho města.



V místě, kde vidíme parčík, býval blok domů, takový relikv střeověkého špalíčku. Padl za obět bombardování na sklonku 2. světové války. Komunistické vedení města, okresu, kraje... rozhodlo v 60. letech, že místo se musí zastavět – a opět něčím moderním.

Komunisté se původně ve 20. a 30. letech spojovali s uměleckou avantgardou a progresivními intelektuály. Pak je ale Stalin překvapivě ode všeho avantgardního a sociálně revolučního odstříhl a učinil z nich nudné prudérní konzervativce, zahleděné do idealizovaných časů renesance a osvícenství. Tak vznikla sovětská – socialistický realismus, v architektuře, literatuře, malířství, sochařství... Zůstalo jim jen ono modernistické vymezování se vůči středověku a baroku, tedy epochám duchovně a esteticky stylizovaným křesťanskou kulturou. A nenávisť vůči buržoazii, a její liberální demokracii a humanismu. Proto s vášní bourali vše staré, pošlapávali tradice, klasickým ideálům demokracie a humanismu se vysmívali. Údajně chtěli – jako někdejší avantgarda – budovat lepší nový svět, s člověkem zcela jiného typu.

Proto v 70. letech do horní části starého náměstí, jádra historického města, středu památkové rezervace (!) vecpali tuto brutální budovu obchodního domu.





Už nešlo jen o to, že by nová architektura byla lepší, kvalitnější, šlo o trucpodnik, triumf jejich (z)vůle. Protestovali památkáři, občané, lokální patrioti. Tím spíš – jim naschvál – komunistické úřady prosadily symbol svého pojetí obecného blaha. Oni přece vědí lépe než kdokoli jiný, co je dobré, správné, lidem prospěšné...



Dodnes jsou soudní a citliví lidé z této architektonické – a vlastně politické – brutality nešťastní. Zatím nenašli odvahu to zbourat – nebo alespoň lépe adaptovat na dané prostředí.



Aby bylo jasno – to není ojedinělý případ. To byl jejich program!

Zde jiné historické náměstí v jiném historickém městě (Jihlava):



Uprostřed náměstí zůstal středověký špalíček domů.

Komunističtí pohlaváři ho nechali zbourat a na jeho místo vecpali brutální, nepřiměřeně masivní budovu „obchodního domu“. Opět šlo o výraz vzdoru jejich ideologie vůči tradici, duchu, kultuře, géniu loci. A vlastně i vůči mínění a přání lidí, občanů.



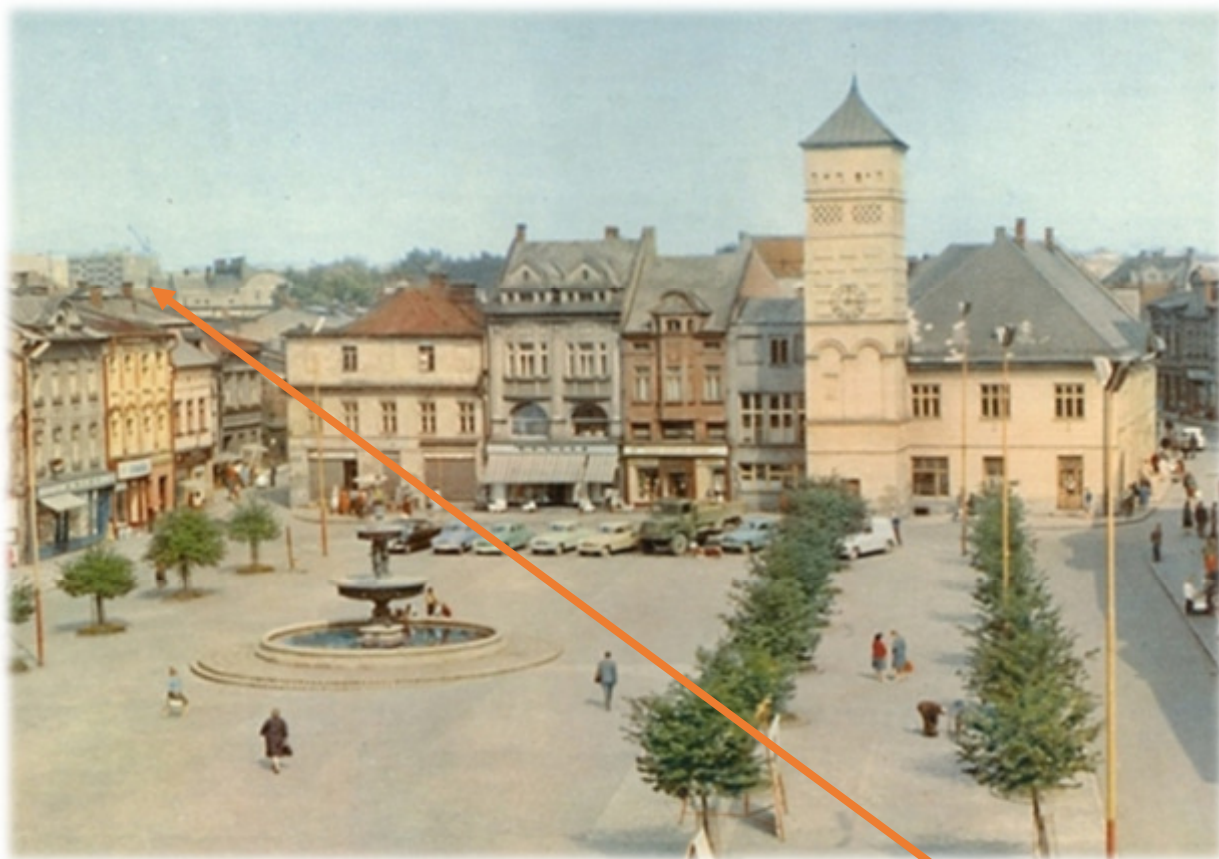
Vnímali to jako triumf normalizace nad středověkem...





Rovněž se dosud nikdo neodhodlal to zbourat, i když si všichni na ohyzdnost a nepřiměřenost stavby stěžují.

Podívejme se na jiné město (Karviná). Není tak historicky cenné. Ale staré náměstí je jediná památka na jeho minulost. Vše ostatní ustoupilo těžbě a průmyslu a bylo nahrazeno stalinskou sorelou nebo ducha zcela prostými šedivými paneláky.



V dále vidíme, jak se panelová výstavba přibližuje...

Opět komunističtí mocipáni rozhodli, že starobylý ráz města musí být porušen, rozbit, brutálním vpádem jejich neúcty ke všemu tradičnímu a jejich pohrdání lidskostí.



Moderní architektura by nevadila. Je-li kvalitní, dá se přiměřeně zakomponovat i do tradičního prostředí.

Ale ten panelák je pěst na oko. Doslova – a o to jim šlo.



Osobně si myslím, že ten panelák by se měl zbourat...



To, co jsem chtěl říct, se netýká primárně politiky.

Jde o modernu a její avantgardy.

Nestěžuji si na funkcionalismus, ani na Baťu.

Chápeme étos uměleckých revolt 20. století. Dokonce i onen protiburžoazní odpor je srozumitelný. Snažíme se přiblížit si jádro moderní doby a jejího ústředního pocitu: dost bylo ohlížení se nazpět, spějme kupředu! Se starým žádné ohledy – vyházet to haraburdí! Zbavme se zátěže minulosti a rázem budeme lehčí a přímo vzlétáme...

Komunistická ideologie byla hloupá a zlá. Projevovala se brutální silou a nepřiměřeností, necitlivostí vůči člověku. Svými excesy se sama historicky znemožnila. Sochy a pomníky, které si nastavěli, jsme odstranili hned, snadno, a rádi. S budovami to tak snadno nejde...

Tato nádražní budova byla postavena v letech 1949–1952, tedy už za vlády komunistů, ale ještě v duchu funkcionalistické moderny 30. let.





Obytný dům pro drážní zaměstnance byl moderní – a působí moderně dodnes.

Výstavba však po roce 1952 nabrala zcela jiný – architektonický a ideologický – směr.



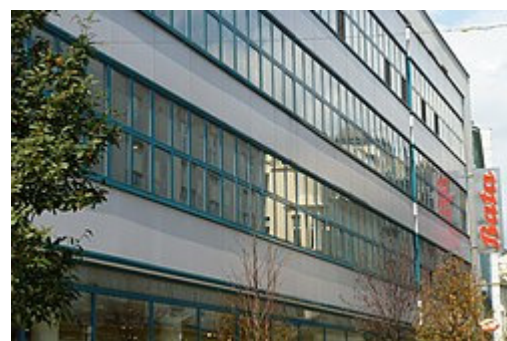
Stalinská sorela je ve srovnání s kvalitním funkcionalismem prostě směšná – byla tehdy, a zůstává dodnes...



Ale zpět k funkcionalismu. Jeho avantgardní totalitní étos je v kontextu své doby pochopitelný... Kupodivu nemusel vždy působit destruktivně, i když chtěl programově bořit a ničit vše staré. Například v Ostravě funkcionalistické budovy postavené ve 30. letech výrazně prospěly jádru města, které bylo sice staré, ale ne nějak zvlášť historicky nebo esteticky cenné. I zde si firma Baťa zakoupila dům na prestižním místě centrálního náměstí.



A záhy si nechala postavit hypermoderní obchodní dům ve svém oblíbeném funkcionalistickém stylu.



S pásovými okny.

Dokonce i sousední budova byla funkcionalistická.



Budovy ostravských obchodních domů navrhovali špičkoví architekti své doby.



Dokonce i napojení budov do kontextu místa a uliční linie bylo citlivé – i když si jak investoři, tak architekti i plánovači města jistě tehdy mysleli, že starší budovy by měly být postupně také nahrazeny podobnými novostavbami.

Komunisté se v 70. letech pokusili do náměstí zakomponovat své pojetí obchodního domu. Dopadlo to žalostně.



Ne vinou architektů, ale zadavatelů, a dodavatelů. Protože nás komunisté odřízli od světa, neměli jsme přístup ke kvalitním materiálům, technologiím, estetickým vzorům.

Obklady z hnědě smaltovaného plechu se tehdy používaly na všechno – od kravínů přes fabriky, obložení paneláků – až po údajně luxusní obchodní domy, výkladní skříně reálného socialismu. Brutalita jejich totalitního uvažování se zde projevila naplno.



Ještě že se tu hrůzu dnes podařilo alespoň kvalitnější fasádou a adekvátním napojením napravit:





Pomalu se dostávám k formulování své teze.

Jak vnímáme modernu, modernu v jejím moderním kontextu 20. století?

Myslím, že její avantgardní, revoluční étos můžeme sice pochopit, ale dnes už ne sdílet.

Nejsme už takoví buřiči a bořiči. Nemáme potřebu vymezovat se vůči středověku; historie, tradice nám zdaleka nepřipadá tak nesnesitelná, abychom ji s úlevou ničili nebo odsuzovali do muzeí, archivů a jiných propadlišť dějin. Minulost dovedeme plynule zakomponovat do aktuální přítomnosti.

Ale jak to činíme?

Vnímáme čas jako nepřerušené kontinuum, dějiny jako smysluplné plynutí? Nebo si minulé a současné komponujeme do nových celků, konstruovaných pomocí jiné logiky, třeba paradoxní?

To by bylo postmoderní?

Uvažujeme tedy postmoderně? Jsme schopni dekonstruovat a rekombinovat, s tvůrčí hravostí rozrušovat ideové totalitarismy, jimž se říkalo tradice a moderna? Jak tradice, tak moderna byla z povahy věci dogmatická, exkluzivistická, z principu nemohla přistoupit na kompromisy, nemohla tolerovat své oponenty. Konzervativci i modernisté vzájemně plivali na své obrazy v galeriích a propichovali je deštníkem. Revolucionáři a reakcionáři si museli na schůzích a demonstracích nafackovat. Šlo o fatální spory o povahu doby, filosofii dějin.

Jak ale uvažujeme my dnes? Rušíme koncepce počítání času, jež nám předkládalo 19. a 20. století? S ironickou lehkostí vše zpřeházíme podle zásady anything goes? To by bylo – možná – postmoderní.

Pravda je, že i my dnes něco bouráme. Někdy (někdo) s chutí, úlevou, že jsme zbavili něčeho, co nás poutalo k minulosti, již už bychom nechtěli nikdy vrátit. Postmodernisté nejsou jednoduše retromaniaci, kteří s nostalgií vzpomínají na cokoli, jen proto, že to bývalo. Na moderně se jim nelíbí právě ona totalita, která vedla k osobní nesvobodě, potlačení individuality, nehumánnosti, v krajním případě i k těm lágrům a koncentrákům, cenzuře a propagandě, vymývání mozků.

Zjevné symboly nacismu a komunismu jsme zlikvidovali a zapovídáme je, ano cenzurujeme, ale to proto, že si principiálně chceme chránit svobodu slova a demokracii, o niž by nás nacismus a komunismus opět připravil, kdyby se dostal zase k moci.

Horší to je s architekturou, jež esteticky vyjadřovala ducha oněch dobových ideologií.

Tak třeba tento Prior Ještěd v Liberci jsme zbourali.

Ne všichni si mysleli, že byl sám o sobě esteticky špatný.

Komunistické Priory jsou vůbec pro mnohé lidi neuralgickým bodem diskusí o povaze naší doby a fungování veřejného prostoru. Někdy se to řeší změnou jejich opláštění – a samozřejmě také přejmenováním.

Máj v Praze se změnil na My. Jak signifikantní!

V Olomouci fasádu Prioru, která svým brutalismem popírala a potírala své okolí, vyměnili za takovou, která usnadňuje splnutí obříd budovy se svým prostředím.

Ovšemže se ta hlavní a podstatná změna odehrála uvnitř obchodních domů – v sortimentu a v orientaci na zákazníka. Za komunistů šlo principiálně o zásobování, distribuci, uspokojování potřeb, přesněji toho, co tačkové soudruzi za potřeby občanů pokládali. Dnes jde o spotřebitele a – přiznejme si – jeho rozmary, jeho rozmazlenost. Té se trh přizpůsobuje.

Přemýšlíme ale o tom, jak fasáda souvisí s interiérem? Jak vzhled budovy, exteriér i design nitra, promlouvá o tom, co je smyslem, náplní její existence a jejího provozu?





Prior do historického centra Olomouce prosadili komunisté taky jako svůj trucpodnik.

Ještě máme v paměti, jak západní hypermarkety v 90. letech brutálně okupovaly veřejné prostory našich měst, vidíme, jak sklady a montovny zaplevelily naši krajinu. A jak ohyzdné jsou to budovy a jak naprosto necitlivě jsou vražené do svého prostředí.

V těsné blízkosti historického jádra města Frýdek se navzdory vážným protestům a sporům staví oblundně velká a tuctově normalizovaná krabicoidní hala Kauflandu.





Neříkám tím, že kapitalismus je stejně brutální jako komunismus, ani že dnešní mocipáni jsou stejně barbarští jako někdejší soudruzi. Tak snadné to srovnání není.

Že jsou budovy dnešních hypermarketů zcela neestetické a nepodnětné, je zjevné. Otázka, proč tomu tak je, by stála za přemýšlení. O to nám ale nyní nejde.

Jiná věc je, proč naši radní – a většinou už nejde o žádné soudruhy starého typu – připustí, aby se tyto architektonické obludnosti vecpaly do míst, jež podle nás mají mít humánní charakter i funkci.



Jde mi o napojování. Napojování tradic, vrstev, oblastí. O kombinaci starého a nového, někdejšího a dnešního.

O zásadní otázku – zda jsme si vědomi, že postmoderní přístup se nebojí porušování dosud zdogmatizovaných představ o tom, co se s čím dá a smí spojovat, a jak. Postmodernisté nejsou retro nostalgici, takže nemají zájem na kdečem jen proto, že je to staré, moderní nebo premoderní. Ale minulost, dokonce i tu kontroverzní, vůči níž má většina lidí averzi, dokážou nějakým – jiným – způsobem akceptovat. Možná právě proto, že už jsou vysvobozeni z osidel osudově závazné hegelovské filosofie dějin jako jediného smysluplného a vnitřně logického kontinua. Dokážou si z minulosti i současnosti vyzobávat prvky, střípky, fragmenty a sestavovat je do nových souvislostí, třeba i dočasných, pomíjivých, souběžně alternativních a interpretovat tyto nové celky jako kreativní konstrukty.

Vhodným spojením, napojením, třeba právě kontrastním, paradoxním, by ale měli dávat najevo, že jim jde o nové, jiné pojetí souvislostí, než jaké moderna pokládala za jediné správné a možné.

Možná právě toto je důvod, proč některé obecně haněné stavby nenáviděného minulého režimu někteří aktivisté hájí před zbouráním.



Sportovní hala ve Frýdku-Místku byla postavena za komunistů ve stylu tehdy módního – i na Západě módního – brutalismu. Milovníci a znalci architektury protestovali proti jejímu zbourání. Hala byla ovšem příliš velká, nebylo pro ni náležité využití. Pádňější důvod však byl, že na lukrativní místo se tlačili developeři.



Dnes zde stojí obchodní centrum. Můžeme konstatovat, že je alespoň přiměřeně daleko od historických partií města. A už předstírá alespoň nějakou snahu o promyšlené architektonické ztvárnění.



Podobně se aktivisté – lokální patrioti a příznivci kvalitní architektury – snaží zabránit zbourání nádražních budov ve Vítkovcích a v Havířově, jež jsou zase postaveny ve stylu označovaném jako Brusel, módním v 60. letech.



To budova Transgasu v Praze takové štěstí neměla – půjde k zemi. Navzdory tomu, že většina znalců architektury i uměnímilovné kulturní veřejnosti tvrdila, že jde o skvost architektonického brutalismu s nadčasovou hodnotou, který stojí za to zachovat. Stejně tak ale někteří argumentovali, že jde o stavbu brutální jak velikostí, tak formou, která se nehodí do prostoru nad Národním muzeem.



Otázka je, zda to, co kapitál na jejím místě vydevelopeří, bude srovnatelně architektonicky kvalitní.

Vraťme se ale zpět ke kontextům, napojování, vytváření celků ze vzájemně antagonistických částí.

V maličkém, jediném, posledním koutku skutečně historického jádra původní Ostravy, kde středověké hradby přiléhaly těsně ke kostelu sv. Václava, a kde také malinký kousek hradební zdi dodnes zůstal, se developer rozhodl vybudovat obytný komplex s obchody a kanceláři. Nemůžeme mu upřít snahu architektonicky vyjádřit vztah k místu. Stavba kopíruje linii hradeb, barvou snad odkazuje k někdejší černé Ostravě, avšak současně i k její – snad barevné – budoucnosti.

Musela ta budova ale doslova svírat kostel, izolovat ho od jeho nového prostředí, jež se mu otevřelo po zrušení hradeb?





Budova nese jméno Ostravská brána. Odkazuje svým tvarem k místu, kde skutečně bývala jedna z bran města. Je to ale dostatečné ospravedlnění pro vmáčknutí se do těsného prostoru jediného vskutku středověkého pozůstatku města?

Jako by zde nebylo víc volných nezastavěných parcel...

Budova je ostatně dodnes ne zcela využitá, byty i obchodní prostory jsou prázdné.



Bylo nutné vmáčknout mezi dvě staré a velmi originální budovy tuto novostavbu?





Ale když už se stalo, zdá se, že zadavatelé i architekti se snažili udělat to citlivě.





Z druhé strany už to ale tak přesvědčivě nevypadá.

To tento spoj mi připadá mnohem zdařilejší.



Není snadné smířit dva protikladné styly, které by se dobrovolně vzájemně nikdy netolerovaly. Vpravo stará secese z přelomu 19. a 20. století, vlevo moderní budova v mezinárodním stylu vzešlém z funkcionalismu a purismu ve 30. letech. Spojnice se zjevně přiznává spíše k moderně, ale starou secesi decentně odděluje, aniž by ji citovala, ale také aniž by ji znemožnila. Chytré řešení s organickou zelení na neobvyklém místě ruší svár tím, že do celku vnáší prvek, na který oba styly zapomněly.



Oba posledně zmiňované případy přitom pocházejí ze 70. a 80. let. Je vidět, že i za vlády komunistů se našly osvícené hlavy, které dokázaly prosadit inteligentní a kultivované řešení, dokonce i navzdory tomu, že jistě nebylo nejlevnější. (To ale nic nemění na tom, že komunistická ideologie byla hloupá a zlá, stejně jako většina jejích oddaných přísluhovačů).

Otázka je, zda tyto pokusy o spojení nespojitelného, smíření antagonistických protikladů, překlenutí disparátních, vzájemně nesouměřitelných paradigmatických rozdílů jdou dokladem postmoderního cítění. Jde o prolínání, jež ale neruší zvláštnosti žádného z prvků. Výsledkem není homogenizovaná, unifikovaná masa bez vlastní tvářnosti, chuti a výrazu, nýbrž pestrý, intelektuálně náročně komponovaný celek, který oslovuje právě svou schopností dosahovat podobných multiperspektivních skladeb, připouštějících rozmanitá čtení.



Toto je má základní teze – ale v podstatě pořád otázka. Pokud volíme tento přístup, znamená to, že jsme se vzdali pokušení totalit, ať už jakýchkoli? Neznamená to, že jsme se naučili tolerovat různé strany svárů a konfliktů, vlastně lhostejnost, cynickou ignoranci v podstatě jakékoli pravdy a víry? I když bychom byli jakkoli postmoderní, všechno tolerovat nemůžeme. Především ne to, co by nám příště právě takovou tolerantnost upřelo.



Dívám se na návrh mladých architektů z ČVUT, kteří dostali zadání vyřešit nějak ohyzdný obchodní dům na znojemském historickém náměstí. Jímá mě neblahé tušení, že v jejich mladých hlavách se uhnízdila nějaká nová totalita, totalita jejich dogmaticky rigidních představ, co že je dnes architektura a jak prý jedině má vypadat krása... Já z jejich návrhu cítím nové avantgardní buřičství a bořičství. Oni by snad nejraději všechny ty domy předělali ke svému obrazu...

